

РОЗДІЛ 4

Макроекономічні механізми

Передумови розвитку нафтовидобувної галузі національної економіки

МЛААБДАЛ СААДІ МАХМУД АБААС^і

Енергетична безпека країни є важливою складовою національної безпеки будь-якої держави. В країнах, де нафтовидобувний сектор є детермінантом розвитку національної економіки, функціонування всіх інших галузей та задоволення потреб населення в енергоресурсах залежить від ефективності функціонування відповідної галузі. Тому актуальним є дослідження передумов розвитку нафтовидобувної галузі України в контексті формування перспективних шляхів її розвитку та модернізації. У статті проаналізовано нафтовидобувний потенціал України, його сучасний стан та напрямки розбудови. При цьому автор акцентує увагу на тому, що наявність достатніх покладів нафти в Україні створює передумови для забезпечення енергетичної незалежності в найближчий період. У роботі автор наголошує, що актуальним для стимулювання розвитку нафтового сектору України є: баланс експорту та імпорту, підвищення власного видобутку нафти, зменшення монополізації та створення конкурентних, прозорих енергетичних ринків. Аналіз функціонування нафтовидобувної галузі та вітчизняного ринку нафти та нафтопродуктів дозволив виокремити відповідні тренди його розвитку. Одночасно з цим зроблено висновок, що нафтопереробна сфера нафтового комплексу є однією з низькоефективних ланок галузі. Визначено головні негативні тренди розвитку нафтової галузі України: відсутність комплексної державної програми розвитку галузі, дефіцит інвестицій у розвідувальні роботи, безсистемне та повільне реформування нафтового сектору, нестабільні рентні та податкові правила, неврегульованість питань, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, які призводять до регресу вітчизняного нафтовидобувного комплексу. З метою розбудови нафтовидобувної галузі України та підвищення ефективності її функціонування автором сформовано напрями державного регулювання, які будуть стимулювати розвиток нафтовидобувної галузі України.

Ключові слова: нафтовидобувний комплекс, видобуток нафти, енергетична безпека, ефективність, державне регулювання.

УДК 339.1:543.383.2(045)

JEL коди: L51, L60, L70, O13, Q43, Q48

Вступ. Стабільність національної економіки є комплексною категорією, яку визначають політичні, технологічні, економічні та екологічні фактори. Одночасно з цим енергетична безпека є детермінантом, який впливає на політичне становище, соціально-

^і Млаабдал Сааді Махмуд Абаас, аспірант кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування Сумського державного університету.

економічний розвиток держави тощо. В Україні кризові явища в енергетичній сфері супроводжують функціонування національної економіки з моменту здобуття незалежності. Економічне становище держави визначає можливості формування матеріального підґрунтя та технологічного розвитку енергетичної сфери, забезпечує застосування економічних засобів та інструментів протидії загрозам внутрішнього та зовнішнього характеру через технічну модернізацію нафтовидобувних підприємств, забезпечення конкурентного середовища на енергетичному ринку. З огляду на те, що нафтовидобувна галузь сьогодні є стратегічно важливою для економіки України, виявлення головних проблем її функціонування, пошук перспективних напрямів їх вирішення, удосконалення політики державного регулювання нафтовидобування є сьогодні ключовими завданнями. Окрім цього, особливий акцент необхідно робити на формування передумов для стимулювання процесів модернізації галузі шляхом активізації інвестицій у модернізацію нафтовидобування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нафтовидобувна галузь є для національної економіки стратегічно значущою, а сучасні вектори її розвитку впливають на рівень енергетичної безпеки країни в цілому. Функціонування нафтового комплексу України характеризується значною низкою проблем, вирішення яких є для держави стратегічно важливим. Наукові напрацювання у відповідній галузі представлені роботами таких науковців, як Геєць В. [2], Гожик П. [3], Стрекаль О. [14], Запужляк І. [5], Квасній Л. [6], Вуль М. [1], Лукін О., Пригаріна Т., Гладун В. [8, 9] та ін. Проте актуальності в свою чергу набувають питання розвитку підприємств нафтогазового сектору, створення на державному рівні передумов для їх модернізації, покращення інвестиційного клімату. Важливим фактором є також екологізація діяльності нафтовидобувних підприємств.

Мета статті полягає у дослідженні передумов розвитку нафтовидобувної галузі України, як необхідного детермінанта національної безпеки держави.

Результати дослідження. Сьогодні експерти [8] енергетичної галузі вважають, що, всупереч поширеним у різних колах думкам, Україна є державою, яка володіє потужним вуглеводневим потенціалом. Її відомі газові і нафтові родовища відігравали значну роль у паливно-енергетичному комплексі колишнього Радянського Союзу та його європейських країн-сателітів. При цьому падіння видобутку нафти і газу в Україні з кінця 1970-х років було зумовлено передусім значною виснаженістю найбільших родовищ, а не різким зменшенням ресурсної бази, яка тепер продовжує залишатися значною.

Основні поклади нафти і газу зосереджені у трьох регіонах: Східному (Дніпровсько-Донецька западина і Донбас), Західному (Волино-Подільська плита, Передкарпаття, а також Карпати і Закарпаття) і Південному (Переддобруддя, Причорномор'я, Крим та відповідні сектори акваторій Чорного та Азовського морів). Площі відповідних територій: Східного – 123 500 км²; Західного – 74 600 км² і Південного – 290 600 км². Разом потенціал нафтогазоносних регіонів становить – 488 700 км². Це майже 81 % від загальної території України (603 700 км²) [1]. (рис. 1).

Проте, за оцінками, фахівців відповідна цифра може також підвищитися, якщо враховувати потенціал промислових скупчень газу, нафти і бітумів у кристалічному фундаменті та в осадовому чохла на невеликих глибинах. Сьогодні, завдяки сучасним технологічним можливостям ресурсовидобування, приблизно лише 20 % території України може бути віднесена до безперспективних з точки зору видобутку природних ресурсів. Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що Україна посідає

одне з перших місць серед країн світу за відносною роллю нафтогазоперспективних територій.

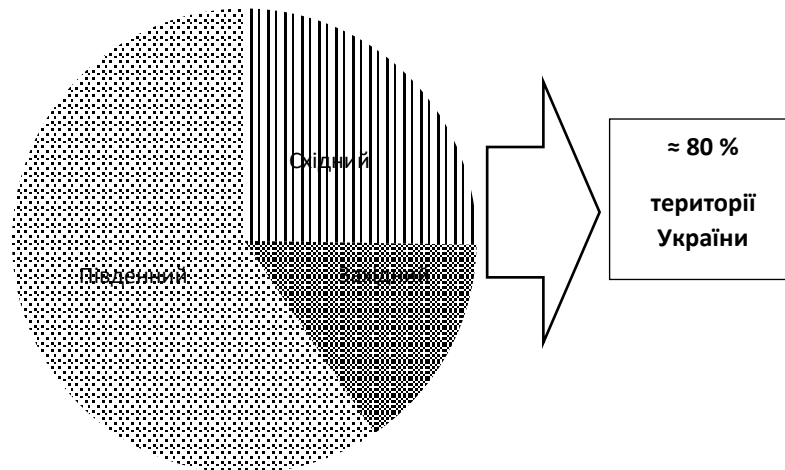

Рис. 1. Площа територій нафтогазоносних регіонів України

За оцінками М. Вуля, О. Лукіна, В. Старинського та ін., усього з українських надр вилучено близько 360 млн т нафти і конденсату та близько 1,8 трлн м³ газу. Фахівці Українського державного геологорозвідувального інституту відзначають, що сьогодні вичерпано лише приблизно чверть початкових ресурсів. Нерозвідані вуглеводневі ресурси у трьох регіонах України сумарно становлять близько 5,5 млрд т умовного палива (на Східний регіон припадає 42 %, на Західний – 23,5 %, на Південний – 34,5 % цієї кількості). За мінімальними оцінками прогнозні ресурси важкої нафти в Україні становлять не менше ніж 50 млрд м³. При цьому запаси важкої нафти зростають у міру її видобування завдяки залишковим запасам традиційних родовищ. Таким чином, наявність достатніх покладів нафти в Україні створює передумови для забезпечення енергетичної незалежності в найближчий період.

Аналіз вітчизняного ринку нафти та нафтопродуктів дозволяє виокремити відповідні тренди його розвитку (рис. 2).

У нафтогазовому секторі України нафтопереробна сфера є однією з низькоефективних ланок. У 2017 р. п'ять нафтопереробних заводів зупинили свою діяльність, а сьогодні працює лише Кременчуцький НПЗ. За даними НАК «Нафтогаз України» [12], імпорт нафтопродуктів за 2017 р. у грошовому еквіваленті збільшився у 2,5 рази (порівняно з 2016 р. зріс на 442 млн дол.). На рис. 3 представлена динаміка імпорту нафти та нафтопродуктів у натуральному вимірі, яка характеризує сучасний стан енергетичного сектору, при якому Україна вимушена імпортувати приблизно 80 % нафтопродуктів [4]. Все це обумовлює необхідність реформування нафтового сектору та удосконалення державної політики його регулювання. Окрім цього, серйозним викликом для розвитку нафтовидобувної галузі в Україні є корумпованість та

непрозорість ринку палива. Відповідно до джерел Нафтогазової асоціації України, частка тіньового ринку скрапленого вуглеводного газу за 2017 р. становила 73 % [13].

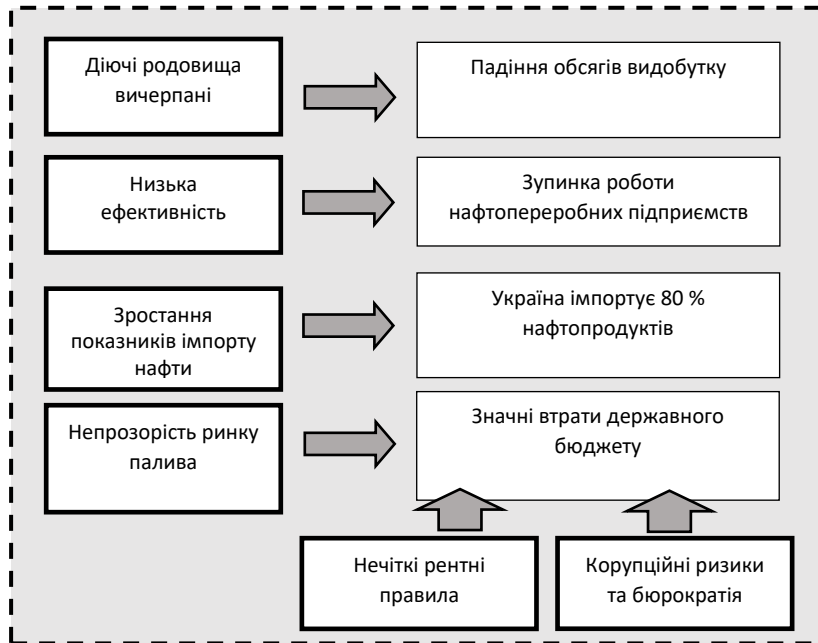

Рис. 2. Сучасні тренди розвитку ринку нафти та нафтопродуктів України

За даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості, Україна зменшує обсяги видобутку нафти упродовж останніх кількох років. Можливості збільшувати обсяг видобутку обмежені, адже основні родовища вичерпуються, а потенційні потребують значних інвестицій (рис. 4) [10].

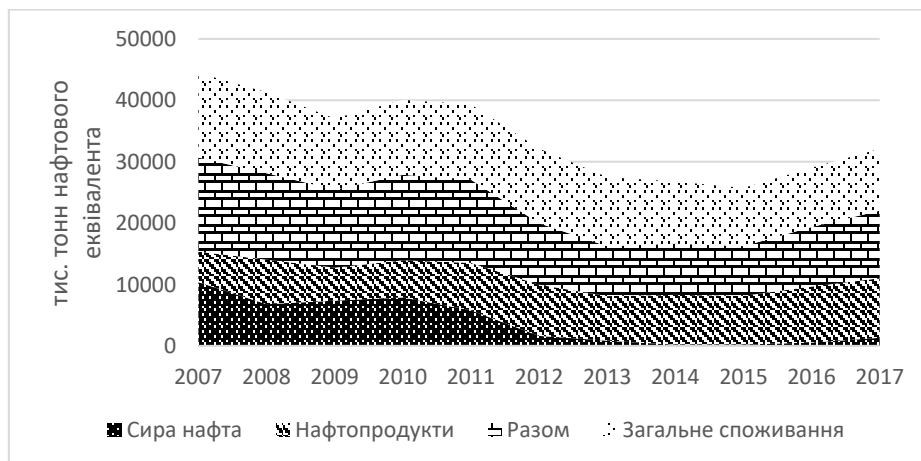

Рис. 3. Динаміка споживання та імпорту нафти і нафтопродуктів в Україні

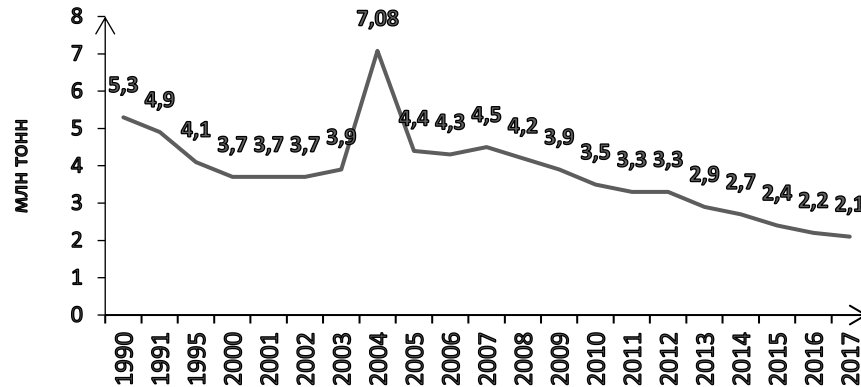

Рис. 4. Динаміка видобутку нафти в Україні

Відсутність комплексної державної програми розвитку нафтовидобувної галузі, дефіцит інвестицій у розвідувальні роботи, безсистемне та повільне реформування нафтового сектору, нестабільні рентні та податкові правила, неврегульованість питань, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, – все це призводить до регресу вітчизняного нафтовидобувного комплексу. Крім того, до високої собівартості нафтовидобування призводять: фізично застаріла виробничо-технічна база, надмірно зарегульована дозвоільна система, відсутність інновацій. У цілому проведення пошукових та розвідувальних робіт характеризується низькими темпами приросту. Так, у 2017 році фактичні обсяги пошуково-розвідувальних робіт знизилися на 10 %, а обсяги експлуатаційного буріння скоротилися на 20 % [7].

Напрями державного регулювання, які будуть стимулювати розвиток нафтовидобувної галузі України, можна визначити таким чином.

1. Оптимізація ліцензійної діяльності Державної служби геології та надр України щодо видачі спеціальних дозволів на видобуток, оскільки, наприклад, у 2017 р. було проведено лише два аукціони з продажу спецдозволів для видобувних компаній, що значно гальмує розвиток видобутку в країні.

2. Створення сприятливого інвестиційного клімату в нафтовидобувній галузі з метою залучення інвестицій для оновлення технологічної бази, впровадження інновацій, екологізації діяльності нафтовидобувних компаній.

3. Формування прозорої процедури реєстрації та механізму введення родовищ, виключення корупційних схем. Необхідність внесення комплексних змін до Земельного кодексу України. Зокрема, важливим є перегляд урядом питань відміни мораторію на зміну цільового призначення земельних ділянок, які є перспективними для видобувних робіт.

4. Впровадження стимулюючої податкової політики щодо видобувного комплексу, оскільки ставки рентної плати на видобування корисних копалин на Україні коливаються від 14 % до 45 % залежно від типу та глибини родовища. Порівняно з розвинутими країнами цей показник є одним з найвищих. У Норвегії він становить 19 %, Великобританії – 6 %, Польщі – 1 %, Франції – 6 %, Італії – 12 %. Одночасно з цим державою повинно бути застосоване послідовне та відповідальне використання рентних надходжень.

5. Розвиток чітких та взаємовигідних правил співпраці з громадами, які проживають поблизу територій видобутку.

Необхідно зазначити, що в закордонній практиці існує досвід відкритої і далекоглядної політики управління нафтовидобувною галуззю. Так, наприклад, у 1996 році в Норвегії був організований стабілізаційний фонд (фонд «майбутніх поколінь»), створений майже повністю за рахунок видобутку нафти і газу в Північному морі. Він був сформований з метою стабілізації ситуації в країні у випадку, коли попит на нафту різко впаде. Причому порядок та механізм функціонування розроблений керівництвом країни та щорічно затверджується парламентом Норвегії. 20 вересня 2018 р. кошти фонду досягли 1 трлн. дол. Для порівняння: ВВП України у 2017 р. – 112 млрд дол. [11].

Проте зауважимо, що більшість нафтовидобувних країн не мають відповідної практики. Значна кількість таких країн мають високий рівень корупції, значну частку тіньового бізнесу, а видобувні компанії та відповідні структури-посередники збагачуються, у той час як рівень життя населення залишається низьким. Такі умови функціонування нафтового комплексу жодною мірою не стимулюють бізнес-клімат галузі та не впливають на загальний добробут країни. Відповідним прикладом є Венесуела, де доведені запаси сирової нафти становлять більш ніж 41 млрд т сирової нафти (це в 760 разів більше, ніж в Україні). При цьому, згідно з Індексом сприйняття корупції у 2018 р. [15], Венесуела посіла 168 місце зі 180 країн, а зараз стрімко наближається до повного колапсу державних інституцій.

Висновки. Таким чином, вітчизняний нафтовидобувний сектор потребує комплексного та системного реформування. Проведений аналіз дозволив зробити висновки, що за останні роки основними проблемами нафтового сектору є стабільне зменшення видобутку сирової нафти, монополізація галузі та висока імпортозалежність, що обумовлює необхідність оновлення виробничо-технічної бази нафтовидобувних підприємств, залучення капітальних інвестицій у галузь. У рамках стратегії досягнення енергетичної незалежності розвиток нафтогазовидобувного сектору повинен стати пріоритетним напрямом розвитку політики державного регулювання в контексті удосконалення фіскальної політики, внесення змін до Земельного та Податкового кодексів, валютно-кредитного регулювання та спрощення адміністративних процедур. Відповідні системні і комплексні зміни будуть сприяти розвитку нафтовидобувного сектору та матимуть позитивні наслідки для всієї економіки України.

Література

1. Вуль, М. Я. Сучасний стан ресурсної бази вуглеводнів у нафтогазоносних регіонах України / М. Я. Вуль, В. М. Гаврилко, Б. М. Полухтович та ін. // Газ і нафта. – 2006. – № 11. – С. 32–36.
2. Гесць, В. М. Питання взаємопов'язаного розвитку економіки та енергетики України / В. М. Гесць // Вісник НАН України. – 2006. – № 2. – С. 7–28.
3. Гожик, П. Ф. Резерви видобутку нафти і газу / П. Ф. Гожик, Є. І. Крижанівський // Вісник НАН України. – 2006. – № 2. – С. 59–62.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Запхляк, І. Б. Сучасний стан та проблеми розвитку газотранспортної системи України в контексті євроінтеграційних процесів / І. Б. Запхляк // Науковий вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2017. – № 3. – С. 47–52.
6. Квасній, Л. Г. Ефективний розвиток нафтогазового комплексу як важлива умова економічної безпеки ринку енергоносіїв / Л. Г. Квасній // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. – 2007. – № 1(5). – С. 212–217.

Млаабдал Сааді Махмуд Абаас.

Передумови розвитку нафтовидобувної галузі національної економіки

7. Корінний, С. О. Проблеми та перспективи України в нафтогазовому комплексі / С. О. Корінний, К. М. Корблюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2018. – № 20(2). – С. 37–41.
8. Лукін, О. Ю. Вуглеводний потенціал надр України та основні напрями його освоєння / О. Ю. Лукін // Вісник НАН України. – 2008. – № 4. – С. 56–67.
9. Лукін, О. Ю. Ресурсний потенціал Східного газонафтоносного регіону України. Перспективи освоєння / О. Ю. Лукін, Т. М. Пригаріна, В. В. Гладун // Нафтова і газова промисловість. – 2011. – № 4. – С. 6–12.
10. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua>.
11. Мінфін – все про фінансові новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/2018>.
12. НАК «Нафтогаз України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naftogaz.com>.
13. Нафтогазова асоціація України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oilers.org.ua/uk>.
14. Стрекаль, О. О. Проблеми і пріоритети забезпечення ефективності діяльності державних підприємств нафтогазового сектору України / О. О. Стрекаль // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2015. – № 1(18). – С. 46–54.
15. Transparency International. Country Profile [Electronic resource]. – Accessed mode : <https://www.transparency.org/country>.

Отримано 15.01.2019 р.

**Предпосылки развития нефтедобывающей отрасли
национальной экономики**

МЛААБДАЛ СААДИ МАХМУД АБААС*

** аспирант кафедры экономики, предпринимательства и бизнес-администрирования
Сумского государственного университета,
ул. Р.-Корсакова, 2, г. Сумы, 40007, Украина,
тел.: 00-380-542-332223, e-mail: saad1764687@gmail.com*

Энергетическая безопасность страны является важной составляющей национальной безопасности любого государства. В странах, где нефтедобывающий сектор является детерминантой развития национальной экономики, функционирование всех других отраслей и удовлетворение потребностей населения в энергоресурсах зависит от эффективности функционирования соответствующей отрасли. Поэтому актуальным является исследование предпосылок развития нефтедобывающей отрасли Украины в контексте формирования перспективных путей ее развития и модернизации. В статье проанализированы нефтедобывающий потенциал Украины, его современное состояние и направления развития. При этом автор акцентирует внимание на том, что наличие достаточных запасов нефти в Украине создает предпосылки для обеспечения энергетической независимости в ближайший период. В работе автор отмечает, что актуальным для стимулирования развития нефтяного сектора Украины являются: баланс экспорта и импорта, повышение собственной добычи нефти, уменьшение монополизации и создание конкурентных, прозрачных энергетических рынков. Анализ функционирования нефтедобывающей отрасли и отечественного рынка нефти и нефтепродуктов позволил выделить соответствующие тренды его развития. Одновременно с этим сделан вывод, что перерабатывающая сфера нефтяного комплекса является одним из низкоэффективных звеньев отрасли. В работе определены основные негативные тренды развития нефтяной отрасли Украины: отсутствие комплексной государственной программы развития отрасли, дефицит инвестиций в разведывательные работы, бессистемное и медленное реформирование нефтяного сектора, нестабильные рентные и налоговые правила, неурегулированность вопросов, связанных с охраной окружающей среды, которые приводят к регрессу отечественного нефтедобывающего комплекса.

С целью развития нефтедобывающей отрасли Украины и повышения эффективности ее функционирования автором сформированы направления государственного регулирования, которые будут стимулировать развитие нефтедобывающей отрасли Украины.

Ключевые слова: нефтедобывающий комплекс, добыча нефти, энергетическая безопасность, эффективность, государственное регулирование.

Mechanism of Economic Regulation, 2019, No 1, 90–98
ISSN 1726–8699 (print)

The Prerequisites of National Economy Oil Industry Development

MLAABDAL SAADY MAHMOOD ABAAS*

* *Postgraduate Student of the Department of Economics, Entrepreneurship and Business Administration,
Sumy State University,
R.-Korsakova Str., 2, Sumy, 40007, Ukraine,
phone: 00-380-542-332223, e-mail: saad1764687@gmail.com*

Manuscript received 15 January 2019

The country's energy security is an important component of the national security of any state. In countries where the oil sector is the development determinant of the national economy, the functioning of all other sectors and the satisfaction of the population needs in energy resources depends on the efficiency of the industry operation. Therefore, it is relevant to study the prerequisites for the development of the oil-producing industry of Ukraine in the context of the formation of perspective ways of its development and modernization. The article analyzes the Ukraine's oil-producing potential, its current state and directions of development. At the same time, the author emphasizes that the availability of sufficient oil reserves in Ukraine creates preconditions for ensuring energy independence in the near future. In the paper, the author emphasizes that the current challenges in the oil sector for Ukraine are: the balance of exports and imports, increasing of own oil production, reduction of monopolization and creation of competitive, transparent energy markets. An analysis of the oil and gas industry functioning and the domestic market of oil and petroleum products made it possible to distinguish the relevant trends of its development. At the same time, it was concluded that the oil refining sector of the oil complex is one of the low efficient branches in the industry. The paper identifies the main negative trends in the development of the oil industry in Ukraine: the lack of a comprehensive state program for the industry development, a lack of investment in exploration, unsystematic and slow reform of the oil sector, unsustainable rental and tax rules, and the unresolved issues connected with environment protection, which lead to regression of the domestic oil-producing complex. In order to develop the oil industry in Ukraine and increase the efficiency of its functioning, the author has formed the directions of state regulation that will stimulate the development of the oil-extracting industry in Ukraine.

Keywords: oil-extracting complex, oil production, energy security, efficiency, state regulation.

JEL Codes: L51, L60, L70, O13, Q43, Q48

Figures: 4; *References:* 15

Language of the article: Ukrainian

References

1. Vul, M. YaHavrylko, V. M., Polukhtovych, B. M. (2006). Suchasnyi stan resursnoi bazy vuhlevodniv u naftohazonosnykh rehionakh Ukrainy [The current state of the resource base of hydrocarbons in the oil and gas regions of Ukraine]. *Haz i nafta*, 11, 32–36.

2. Heiets, V. M. (2006). Pytannia vzaiemopoviazanoho rozvytku ekonomiky ta enerhetyky Ukrainy [The issue of interconnected development of economy and energy of Ukraine]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 2, 7–28.
3. Hozhyk, P. F., Kryzhanivskiy, Ye. I. (2006). Rezervy vydobutku nafty i hazu [Reserves of oil and gas production]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 2, 59–62.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Zapukhliak, I. B. (2017). Suchasnyi stan ta problemy rozvytku hazotransportnoi systemy Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv [The current state and problems of the development of Ukraine's gas transportation system in the context of European integration processes]. *Naukovii visnyk Prydniprovskoi derzhavnoi akademii budivnytstva ta arkhitektury*, 3, 47–52.
6. Kvasnii, L. H. (2007). Efektyvnyi rozvytok naftohazovoho kompleksu yak vazhlyva umova ekonomichnoi bezpeky rynku enerhonosiiv [Efficient development of the oil and gas complex as an important condition for the economic security of the energy market]. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. I. Franka*, 1(5), 212–217.
7. Korinnyi, S. O., Korbliuk, K. M. (2018). Problemy ta perspektyvy Ukrainy v naftohazovomu kompleksi [Problems and prospects of Ukraine in the oil and gas complex]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 20, 37–41.
8. Lukin, O. Yu. (2008). Vuhlevodnyi potentsial nadr Ukrainy ta osnovni napriamy yoho osvoiennia [The hydrocarbon potential of the subsoil of Ukraine and the main directions of its development]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 4, 56–67.
9. Lukin, O. Yu., Pryharina, T. M., Hladun, V. V. (2011). Resursnyi potentsial Skhidnoho hazonaftonosnoho rehionu Ukrainy. Perspektyvy osvoiennia [Resource potential of the Eastern gas-fossil region of Ukraine. Prospects of development]. *Naftova i hazova promyslovis*, 4, 6–12.
10. Ministerstvo enerhetyky ta vuhilnoi promyslovosti Ukrainy [Ministry of Energy and Coal Industry of Ukraine]. Retrieved from <http://mpe.kmu.gov.ua>.
11. Minfin – vse pro finansovi novyny [The Ministry of Finance - all about financial news]. Retrieved from <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/2018>.
12. NAK «Naftohaz Ukrainy» [NJSC “Naftogaz of Ukraine”]. Retrieved from <http://www.naftogaz.com>.
13. Naftohazova asotsiatsiia Ukrainy [Naftogaz Association of Ukraine]. Retrieved from <http://oilers.org.ua/uk>.
14. Strekal, O. O. (2015). Problemy i priorityty zabezpechennia efektyvnosti diialnosti derzhavnykh pidpriemstv naftohazovoho sektoru Ukrainy [Problems and priorities of ensuring the effectiveness of the state enterprises of the oil and gas sector of Ukraine]. *Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu*, 1(18), 46–54.
15. Transparency International. Country Profile. Retrieved from <https://www.transparency.org/country>.